

VU Research Portal

Te gast in (semi-)publieke ruimtes: Naar conviviale stedelijke omgangsvormen
van Stokkom, B.

published in
Beleid en Maatschappij
2009

document version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)
van Stokkom, B. (2009). Te gast in (semi-)publieke ruimtes: Naar conviviale stedelijke omgangsvormen. *Beleid en Maatschappij*, 36(3), 202-216.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
vuresearchportal.ub@vu.nl

Te gast in (semi-)publieke ruimtes

Naar conviviale stedelijke omgangsvormen

Bas van Stokkom

Bas van Stokkom is werkzaam aan het Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, en aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Correspondentiegegevens:

Dr. B. van Stokkom
Radboud Universiteit Nijmegen
Centrum voor Ethiek
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
b.v.stokkom@cve.ru.nl

1 Inleiding

In zijn pamflet *Koning Burger. Nederland als zelfbedieningszaak* gaat Jos van der Lans na hoe het publieke domein van binnensteden en andere veelgebruikte stadsdelen gerevitaliseerd kan worden. Burgers accepteren steeds moeizamer dat hun private levenswandel hinder ondervindt van ‘publieke obstakels’. Publieke normen waaraan Koning Burger zijn gedrag kan afmeten, zijn de laatste jaren verdampt. Aldus, zegt Van der Lans, is het publieke domein ‘gezichtsloos’ geworden en ‘verweesd’ achtergelaten. Een braakliggend terrein waar al te vaak het recht van de sterkste is gaan gelden en dat herontwikkeld moet worden. Het publieke domein zou opnieuw als vorm van mensenwerk georganiseerd moeten worden, met eigen regels, conventies, en gebruiken.

De laatste jaren zijn veel soortgelijke oproepen om het publieke domein te revitaliseren verwoord. Een van de strategieën daartoe is het vergroten van de overzichtelijkheid en herkenbaarheid van publieke ruimtes (RMO 2004). Een verwante strategie is het terugwinnen van publieke familiariteit, het kunnen plaatsen van anderen zodat men weet wat men kan verwachten (Blokland 2006; 2009). Ook door menging van functies en intensiever ruimtegebruik

zouden mensen zich vertrouwder en veiliger kunnen voelen. De aanwezigheid van winkels, gebruikers en activiteiten bieden ‘menselijke aanwezigheid’ en maken publieke ruimtes meer uitnodigend.

In deze bijdrage zal ik een andere weg bewandelen om de publieke vertrouwdheid te vergroten, namelijk door het creëren van gastvrije zones en het stimuleren van gastvrije omgangsvormen. Gasten worden verondersteld zich te voegen naar de regels van het ‘huis’. Kunnen regels van gastvrijheid houvast bieden in publieke ruimtes? Welke opvattingen van omgang onder vreemden worden verondersteld? Hoe verhoudt gastvrijheid zich tot uitgangspunten van het publieke leven zoals vrije toegang en wederkerigheid? Ik zal gastvrijheid benaderen als een principe van sociale afstemming en regulering. De morele aspecten ervan krijgen minder aandacht.

Lange tijd is het denken over de kwaliteit van de publieke ruimte gedomineerd door een duale analyse van privaat en publiek, waarbij privaat wordt geassocieerd met geslotenheid en selectiviteit en publiek met vrije toegang, ruimte voor debat en ontmoeting. Ik zal betogen dat domeinen van gastvrijheid – die zowel elementen van het private als het publieke in zich dragen – zich goed lenen voor ontmoetingen

tussen vreemden. Privaat beheerde locaties kunnen publiek toegankelijk zijn en een grote mate van levendigheid voortbrengen. Stedelijke ervaringen zijn niet voorbehouden aan publieke ruimtes als straat en plein. Integendeel, veel publieke ruimtes geven een doodse aanblik en in veel stadsdelen is vermijding de regel. Ook in beschouwingen over de vraag waarom de publieke ruimte haar levendigheid zou hebben verloren, is de genoemde duale denkwijze herkenbaar. De armoede van het publieke domein zou te wijten zijn aan de opkomst van intimiteit, informele omgangsvormen en personalisering, terwijl in één adem door verwacht wordt dat formele, gedistantieerde omgangsvormen het publieke leven ten goede zouden komen. Ik keer me in deze bijdrage tegen de gewoonte om de zwarte piet voor de onleefbaarheid van het publieke domein bij de 'tiranerie van het persoonlijke' te leggen (Pessers 2003). Ik meen dat informele en gastvrije omgangsvormen juist kunnen bijdragen aan de versterking van een conviviale stadscultuur.

Discussie over het publieke domein is al snel ideologisch en normatief van aard. Achter de discussie over versterken van vertrouwdheid en veiligheid gaan beladen kwesties schuil, zoals toezicht, surveillance en inperking van vrijheid. Afgesloten (semi-)publieke locaties zoals *gated communities* worden snel geassocieerd met uitsluiting en aantasting van de kwaliteit van het publieke domein. Anderen zijn juist van mening dat asociaal en ergerlijk gedrag moet worden ingeperkt. Deze spanning tussen vrijheid en sociale controle is goed zichtbaar in discussies over de benutting van de publieke ruimte.

Deze bijdrage is als volgt opgebouwd. Eerst wordt de verminderde vitaliteit van de publieke ruimte geïdentificeerd, waarbij factoren als homogenisering, beveiliging, *gated communities* en een steriele gebouwde omgeving een rol spelen (paragraaf 2). Tevens wordt aangegeven dat tolerante en weerbare attitudes van stedelingen daardoor in het gedrang kunnen komen, want die attitudes ontwikkelen zich tegen de achtergrond van 'wanorde' en 'rommeligheid'. In de volgende twee paragrafen worden kanttekeningen geplaatst bij de neiging om omsloten enclaves en *mass private properties* uitsluitend negatief te beoordelen (paragraaf 3) en wordt ook aangegeven dat stedelingen behoefte hebben aan een veilige omgeving (paragraaf 4). Dan komt de hamvraag aan de orde: hoe kan gastvrijheid bijdra-

gen aan een meer vertrouwde stedelijke omgeving? Waardoor wordt gastvrijheid gekenmerkt en wat kan dat principe toevoegen aan een vertrouwde omgang tussen vreemden? (paragraaf 5). Ten slotte passeren in paragraaf 6 enkele bezwaren tegen gastvrijheid de revue: enerzijds zou gastvrijheid voorwaarden stellen aan toegang en daarmee de bewegingsvrijheid van burgers met voeten treden, anderzijds zou een informele omgang tussen gasten niet voldoen aan de onpersoonlijkheid en distantie die vereist zou zijn in de publieke omgang. Daartegenin wordt betoogd dat enerzijds totale bewegingsvrijheid en anderzijds onpersoonlijke omgang niet altijd overtuigende principes zijn om het publieke leven vorm te geven.

2 Een minder vitale publieke ruimte

De publieke ruimte van de stad heeft lange tijd als ideaal van een democratische *res publica* gefungeerd. In de republikeinse denktraditie werd de publieke ruimte als een ontmoetingsruimte gezien, een ruimte voor debat en discussie waar burgers gestalte geven aan democratische waarden en de politiek samen vormgeven. Een ruimte ook die voor ieder beschikbaar zou zijn en als vanzelf gebruikersvriendelijk zou zijn. Ook heden ten dage klinken die ideeën nog door. Sommigen hebben de neiging het publiek domein van straat en plein te idealiseren. Volgens stadssocioloog Lyn Lofland vormt de *public realm* een rijke omgeving om te leren, is centrum van communicatie, maakt de *practice* van politiek mogelijk en vormt het podium voor sociale samenkomsten en sociale conflicten (Lofland 1998, 231 e.v.).

Dat is een merkwaardige visie. Lofland en verwante auteurs schetsen burgers zoals men die op straat zelden of nooit tegenkomt en niet kan tegenkomen. Het stedelijke leven op straat en plein biedt weinig aanknopingspunten voor communicatie, debat, politieke participatie, en zelfs niet voor spel en plezier. Daarvoor is die ruimte te veel geïnstrumentaliseerd. De massa's die zich door de stad heen wurmen, zullen niet snel de kwaliteit van het 'gemeenschappelijk goed' als zodanig ervaren. Op zijn best biedt het publieke domein een rommelig en levendig schouwspel, maar dat geldt voornamelijk voor sommige drukke (toeristische) stadsdelen. Het gaat dan veelal om ervaringen van toeschouwers, niet van mensen die een podium voor communicatie zoeken, laat staan politieke actie ondernemen.

Nu is het publiek domein waarschijnlijk nooit het toonbeeld van democratische waarden als gelijkwaardigheid en inclusie geweest. Maar afgaande op vele studies is zeer waarschijnlijk wel de publieke vertrouwdeheid en levendigheid van binnensteden vermindert (Blokland 2009 en 2006; Sennett 1978; Lofland 1998; Mitchell 1995). Veel van de functies die de publieke ruimte aanvankelijk in het sociale leven van de stad vervulde, zijn in de verdrukking gekomen: politieke actie, handel, werk, spel, et cetera. Door de groeiende omvang van de steden, specialisering, segregatie van locaties en ruimtes, de snelheid van transport en communicatie is de symbolische en functionele coherentie van de publieke sfeer voor een groot deel ontmanteld. Publieke plaatsen zijn vaak lege of residuale plaatsen geworden, zoals parkeerplaatsen, en ruimtes die slechts één enkele functie hebben, zoals supermarkten.

Tegelijk wordt er heden ten dage veel belang gesteld in de promotie van stedelijke publieke ruimtes, ten einde kapitaal aan te trekken, en veilige en attractieve omgevingen voor investeerders en consumenten te scheppen. Steden staan onder druk recreatieve faciliteiten te scheppen waar de dienstensector op in kan springen; de economische rationaliteit gebiedt de publieke ruimte af te stemmen op koopkrachtige groepen. Aldus is een '24-uur stad' ontstaan, met veel culturele attracties, festivals en uitgaanslocaties.

Soms wordt de hele binnenstad voor toeristische consumptie gemobiliseerd. Door toepassing van de pretparkformule lijkt de stad van zijn angel te zijn ontdaan: armoede, vuil en overlast worden aan het zicht onttrokken (Hajer en Reijndorp 2001, 24 e.v.). Optimale consumptie van publieke ruimtes en plaatsen veronderstelt het uitbannen van onverwachte confrontaties en ergernissen door storingsvrije *zero-friction*-ruimtes te scheppen. Door deze uitbanning van het niet-controleerbare is de vormgeving van de openbare ruimte in het teken van beheersbaarheid komen te staan (videobewaking, particuliere bewakingsdiensten, etc.). Privatisering en afscherming (*defensible urban space*) zijn belangwekkende ontwikkelingen waardoor bepaalde (marginale) groepen kunnen worden buitengesloten.

De afgelopen drie decennia zijn ook allerlei vormen van sociale controle verdwenen, deels door het wegsnoeien van portiers, conciërges, baliepersoneel, et cetera. Burgers lijken minder zeker wat zij van el-

kaar kunnen verwachten, en lijken wantrouwer naar elkaar te kijken. Men stelt zich erop in dat anderen zich onverwacht of onberekenbaar gedragen. Dit besef past bij wat Garland een 'high crime society' heeft genoemd, waarin de middenklassen dagelijks criminaliteit en overlast zijn gaan ervaren. Tegen die achtergrond wordt regulering van gedrag in de publieke ruimte gezien als iets onvermijdelijks, en beschouwd als begrijpelijk. Toezicht en controle kunnen op stilzwijgende steun rekenen, ook al is de opmars daarvan moeilijk te verzoenen met de wens tot privacy (Terpstra 2008; zie ook Van Steden in dit nummer).

De publieke ruimte moet dus bescherming bieden aan burgers door ongewenste personen die de 'consumerende meerderheid' zouden kunnen afschrikken, op afstand te houden. Volgens Lofland en veel andere stadssociologen komt hierdoor de vitaliteit van de stad in het gedrang. Asociaal gedrag roept eerder irritatie en ontsteltenis op, zodat angst en omzichtigheid de regel worden. Door deze ontwikkelingen is het de vraag of de stad nog wel tolerante stedelingen kan voortbrengen die vertrouwd zijn met een wanordelijk en rommelig stadsbeeld en die mensen onbekommerd kunnen aanspreken. Volgens Lofland vereist de omgang in het stadsleven robuuste individuen die de complexiteit van de stedelijke omgeving aan kunnen, en over voldoende zelfvertrouwen beschikken.

De 'schone en steriele' stad lijkt aldus een aantal contraproductieve effecten met zich mee te brengen. Sommige onderzoekers (Bannister e.a. 2006) wijzen erop dat ergerlijk gedrag sneller uit de hand loopt en escaleert wanneer de publieke angsten over wanorde en overlast toenemen. De angst voor intimiderend gedrag neemt toe naarmate we er onbekender mee zijn. Richard Sennett formuleerde die ontwikkeling al in *The Uses of Disorder* (1970): wanneer mensen weinig tolerant zijn ten aanzien van wanorde in hun eigen omgeving, en zich afsluiten voor stedelijke wanordelijke ervaringen, dan gaan voorvallen en sociale spanningen sneller gepaard met agressief gedrag en wordt dat agressief optreden ook eerder gerechtvaardigd (Sennett 1996, 44-45). Door pijnlijke confrontaties te vermijden en terug te vallen op vertrouwde en veilige sociale interactie, veroordelen we onszelf tot een labiel en overgevoelig psychisch huishouden waarin weinig plaats is voor tolerantie en het leren omgaan met deviant gedrag.¹

De onzekerheid die voortspuit uit confrontaties met bijvoorbeeld daklozen, illegalen of een aantal stoere binken, kan volgens Sennett heilzaam zijn: die ervaringen stimuleren intellectuele duiding, het herbeschouwen van eigen vooringenomenheden, en men wordt gedwongen de grenzen van wat al dan niet te tolereren is, af te tasten. Zelfs pijnlijke ervaringen en verlies van controle kunnen die weerbaarheid stimuleren. De ervaringen van angst, onzekerheid, verwarring en ongemak bieden dus emotionele stimuli en nopen creatieve en soepele antwoorden te ontwikkelen.

Kortom, het steriel maken van binnensteden, dikwijls geflankeerd met een *zero tolerance*-beleid, leidt ertoe dat burgers zich als kasplantjes gaan gedragen. De kunst om met rauwe, niet ordentelijke ervaringen om te gaan raakt verloren. We worden minder tolerant, eerder angstig, en we neigen ertoe op kleine inbreuken fel te reageren.

3 Stedelijkheid en enclaves

Binnen semi-publieke domeinen als grote warenhuizen is men meer en meer overgegaan tot uitsluiting van ongewenste personen om klanten gerust te stellen (denk bijvoorbeeld aan collectieve winkelontzegging). Uitsluiting, regulering en segregatie van ruimtes hebben volgens sommigen tot een ‘capsulaire beschaving’ geleid, gedomineerd door ‘artificiële milieus’ waardoor de openbaarheid is ‘afgeschapt’ (De Caeter 2005).² Is een gesegregeerde stad bestaande uit *mass private properties* nu zo rampzalig als door deze critici geschetst wordt? En worden burgers tegen hun zin met allerlei veiligheidsstrategieën opgescheept? In deze paragraaf en volgende gaan we nader in op die vragen.

Lofland (1998, 209) omschrijft commerciële semi-publieke lokalen als homogene *counter-locales* waarin afwijkende en storende ervaringen worden geweerd. Zij wijst er op dat *counter-locales* de ontwikkeling hinderen van een robuuste psychologische immuniteit voor het *rough-and-tumble* karakter van het alledaagse straatleven. Staan die enclaves op zo sterk gespannen voet met ‘stedelijkheid’ als Lofland suggereert?

Volgens Maarten Hajer en Arnold Reijndorp (2001, 13 e.v.) is stedelijke ervaring gebaseerd op confrontatie met verschillende betekenissen waardoor je gedwongen bent de eigen waarnemingen en ervaringen te toetsen en stereotypering te voorkomen.

De kwaliteit van stedelijke publieke ruimtes heeft in sterke mate te maken met het opdoen van nieuwe ervaringen die verwondering kunnen opwekken, zodat wisseling van perspectief mogelijk is. Plaatsen hebben stedelijke allure wanneer verschillende groepen mensen belang in die plekken stellen. Juist door het onverwachte en volgens sommigen ongewenste gebruik van een park of plein, wordt stedelijke ervaring vormgegeven. Die ervaring wordt niet bedreigd door de aanwezigheid van bijvoorbeeld hangjongeren of bedelaars, maar juist door een soms heftige ‘uitwisseling’ wordt publiek leven gecreëerd.

Volgens Hajer en Reijndorp is het feit dat een ruimte niet volledig openbaar is nog geen reden om die plek als publiek domein af te schrijven. Er is de mogelijkheid van een verstedelijking van (semi-)publieke domeinen, onder andere door het opnemen van het particuliere in de sfeer van het publieke. Zij verwijzen daarbij naar de Barcelonese stedenbouwkundige Sola-Morales die op het belang van collectief gebruikte ‘private ruimtes’ wijst. Juist massaal bezochte private of semi-publieke ruimtes worden door bezoekers als openbare ruimten ervaren omdat er een veelheid van functies en gebruikswijzen verzekerd is. Het Academisch Ziekenhuis in Groningen kan volgens Hajer en Reijndorp als een succesvol Nederlands voorbeeld dienen.

De stedelijke samenleving is in feite geworden tot een archipel van enclaves, vaak monoculturele enclaves (wooncomplexen, kantorenparken, winkelcentra, pretparken, etc.) maar ook sociaal heterogene oftewel meer ‘stedelijke’ enclaves die door mensen met verschillende achtergronden worden benut. Volgens Hajer en Reijndorp (2001, 59) hebben de afname van de kwaliteit van de gebouwde omgeving, de onveiligheid en de overlast de balans doen laten doorslaan naar een ‘individuele stad’ die is opgebouwd uit een combinatie van veelal veilige, sociaal homogene plekken. De vraag is volgens de auteurs nu niet: hoe houden we die ‘archipelisering’ tegen, maar: hoe kunnen binnen die nieuwe archipelstructuur nieuwe en interessante vormen van publiek leven worden geschapen?

Aanknopingspunt daarbij is de ambivalente houding van veel stadsbewoners: naast voorspelbare en veilige domeinen zijn ze ook op zoek naar minder voorgeprogrammeerde ervaringen en belevenissen op plekken waar de volledige regie van ruimte en gedrag ‘hapert’. Binnen enclaves zouden plaatsen

ontwikkeld kunnen worden waarvoor een grote verscheidenheid van groepen belangstelling heeft. Die plekken zouden door ontwerp en beleid kunnen uitgroeien tot levendige publieke domeinen.

De hedendaagse verschijningsvorm van 'publiek domein' is dus een heel andere dan de traditionele geïntegreerde openbare ruimte binnen het stadshart met zijn marktplaatsen en boulevards. De archipelstructuur vertaalt zich in een opdeling van de openbare ruimte: mensen gebruiken de ruimte steeds meer *à la carte*, bezoeken die winkels, festivals en scholen die passen bij hun identiteit en mijden andere plekken. Volgens Hajer en Reijndorp (2001, 87 e.v.) staat niet deze 'parochialisering' van de stedelijke ruimte de stedelijke vitaliteit in de weg, maar eerder het overspannen idee van de openbare ruimte als een ontmoetingsruimte voor alle groepen ongeacht klasse, etniciteit of levensstijl. Dit geromantiseerde idee houdt volgens de auteurs geen rekening met het feit dat sleutelervaringen van 'stedelijkheid' vaak optreden wanneer men de semi-publieke domeinen van 'anderen' betreedt waarmee men onbekend of niet helemaal bekend is. Overigens kunnen die confronterende ervaringen zich ook voordoen wanneer men als reiziger onbekende steden of stadsdelen betreedt.

Publieke levendigheid kan aldus omschreven worden als 'een ervaring op een plek waar de "gedragscode" gedragen wordt door groepen die we niet kennen' (Hajer en Reijndorp 2001, 89). Publieke levendigheid veronderstelt dus veel meer de onderlinge nabijheid van verschillende enclaves met hun eigen sferen dan het volledig gedeelde gebruik van één en dezelfde binnenstedelijke ruimte. 'Het idee van een (...) publiek domein waar alle groepen van de samenleving gebruik van maken, moet worden losgelaten.' (Hajer en Reijndorp 2001, 92). Deze 'zuivere, politiek-correcte opvatting' van publiek domein als 'ontmoeting', als de 'Grote Verbroedering in de openbare ruimte', is volgens genoemde auteurs de grootste hindernis om hedendaagse stedelijkheid te begrijpen.

Kortom, de ontwikkeling van een stedelijke enclavestructuur is onmiskenbaar in opmars. Het ontstaan van enclaves en beschermde stedelijke werelden hoeft echter geen probleem te zijn, omdat mensen – ook vreemden – zich er vaak prettiger voelen en omdat die ruimtes wel degelijk aan 'stedelijkheid' kunnen beantwoorden. Die ontwikkeling staat nieuwe perspectieven toe zoals de introductie van

gastvrijheid in privaat beheerde ruimtes die voor het hele publiek opstaan. We komen daarop terug.

4 De behoefte aan een veilige en vertrouwde publieke ruimte

Auteurs die het excentrieke en deviante gedrag van stedelingen op prijs stellen (bijvoorbeeld Harcourt 2001), miskennen vaak de dagelijkse zorgen van stadsbewoners, vooral de onveiligheidsbeleving en de daarmee verbonden afweerreacties. Wanorde is niet altijd iets moois, zoals zij beweren, en evenmin is orde altijd iets verdachts. De behoefte aan veiligheid, voorspelbaarheid en bescherming is dan ook een reëel verschijnsel (Terpstra 2008; Blokland 2009; Roché 2002). Een gevoel van veiligheid is vaak een voorwaarde voor volwaardige participatie (Hajer en Reijndorp 2001, 117).

Onveilige gevoelens zijn sterk gerelateerd aan kwetsbaarheid, de inschatting of men al dan niet op hulp van anderen kan rekenen (Blokland 2009; Ross e.a. 2001). Die kwetsbaarheid lijkt te zijn tegenomen door anonimiteit, mobiliteit en gebrek aan toezicht. Naarmate mensen de ruimte minder als 'herkenbaar' of 'eigen' zien, ervaren zij een grotere machteloosheid.

Stadsbewoners doen veel moeite te onderscheiden tussen degenen die al dan niet vertrouwd kunnen worden. De anonimiteit van de publieke ruimte en de heterogeniteit van de bevolking zetten een premie op het herkennen van ieders betrouwbaarheid. Om die reden kunnen grote frequenties van overlastgevend gedrag angst veroorzaken en het beeld van gering sociaal toezicht of onverschilligheid bevestigen (Roché 2002; Innes 2004). Het gevoel van een 'gezamenlijke wereld' kan worden aangetaast zonder dat er bij wijze van spreken iemand een haar wordt gekrenkt. Aldus ontstaat er een 'publieke ruimte zonder gezicht' waarin de verwachting van vreedzame en voorspelbare interactie is doorbroken (Roché 2002). Stadsmensen stellen dus een publieke ruimte op prijs waar zij zich vreedzaam onder elkaar bevinden en bewegen (Bottoms 2006). Anders dan in kleine gemeenschappen en dorpen, waar zelfs het gedrag van deviante of opvliegende personen voorspelbaar is, heeft de openbare ruimte in steden 'tekenen van ongevaarlijkheid' nodig die onze betrekking met anderen reguleren.³

Goffman (1963; 1971) toonde in zijn studies al aan dat korte momenten van onfatsoenlijk gedrag

het delicate morele *framework* dat het publieke leven schraagt, uiteen kan laten spatten. Alledaags onbetamelijk gedrag ondermijnt vormen van vertrouwen waarop het publieke leven berust. Een verkeerd woord, gebaar of lichaamshouding kan een verrassende mate van afkeer, boosheid en angst laten ontstaan. Het gaat niet zozeer om regels die geschonden worden, maar om gedrag dat situationeel zodanig ongepast is, dat de hoge mate van zorg en gevoeligheid die zelfreflexieve stedelingen eigen is, in het gedrang komt. Cultureel geografen spreken in dit verband over *transgression of place*. Brits onderzoek leert dat ogenschijnlijke onschuldige handelingen, zoals bier drinken op straat, door veel voorbijgangers worden ervaren als 'bezetting van ruimte'. Straatdrinkers krijgen snel het etiket van 'onvoorspelbare vreemde' die normen en gevoeligheden dwarsbomen, en de identiteit van de voorbijgangers compromitteren (Dixon e.a. 2006).

Zoals gezegd, deze spanningen hebben te maken met het feit dat veel plaatsen steriel en homogeen van aard zijn geworden. In die publieke ruimtes wordt deviant gedrag eerder als problematisch gedefinieerd omdat het *out of place* zou zijn. Zo kan het gedrag van daklozen worden afgewezen omdat zij privégedrag, zoals slapen, de publieke ruimte binnenvoeren (Dixon e.a. 2006; Mitchell 1995).

In zekere zin zijn deze bevindingen verontrustend omdat veel burgers kennelijk niet in staat zijn om gebruikers van straat en plein als een heterogeen publiek voor te stellen. Anderzijds mag men aannemen dat een groot deel van de burgerij altijd de neiging heeft gehad de publieke ruimte als ordentelijk, netjes en zuiver waar te nemen, en dus ook verschoond zou moeten worden van herrieschoppers en daklozen. Opmerkelijk is verder dat dezelfde burgerij het vaak betreurt dat de stad minder levendig is geworden.

De conclusies van de Australische onderzoekers Phillips en Smith (2006) geven een minder verontrustend beeld. Op basis van hun uitgebreide onderzoek in Melbourne concluderen zij dat burgers lang niet altijd angstig reageren op *incivilities*. De meeste mensen slaan niet op de vlucht voor een weerspanning figuur; zij zijn eerder boos, maar ontwikkelen tegelijk actieve strategieën om dergelijke ontmoetingen in het vervolg beter te beheersen. Vermijding is dus een ongewoon antwoord op een sociale aanvaring. Slechts weinig confrontaties lopen

echt uit de hand. Opvallend is verder dat de meeste overlast voor rekening komt van blanke personen van middelbare leeftijd, dus niet van de jeugd, noch minderheden.

Volgens Phillips en Smith (2006, 896) concentreren ruwe omgang en onplezierige ontmoetingen zich in stedelijke transitzones en vooral knooppunten van sociaal verkeer, zoals supermarkten, treinen, stations, parkeerplaatsen en dichtgeslipde straten. Pleinen en parken binnen recreatieve gebieden kennen relatief weinig overlast; mogelijk hebben die zones meer ruimte, is het personeel goed herkenbaar en is de omgang meer relaxed en speels. Zestig procent van de gerapporteerde voorvallen hebben te maken met competitie om ruimte en snelheid. Drukke en overbevolkte domeinen kunnen allerlei botsingen en verstoppingen veroorzaken. Mensen dringen voor, hun persoonlijke ruimte wordt betreden, gebruiken snel scheldwoorden, kijken nors, et cetera. Het fundamentele probleem van stedelijke settings heeft dus te maken met de coördinatie van mobiliteit en fysieke verplaatsing, het management van (ongewilde) ontmoetingen tussen die vreemden, waarbij stress, drukte, nabijheid en ruimtegebrek belangrijke factoren zijn. Het fundamentele probleem binnen deze transitzones en -locaties is dus de coördinatie en geleiding van beweging.

Transitzones en doorgangsruidten als stations zijn gericht op de verwerking van massale stromen mensen. Die zones en ruimten roepen dan ook weinig zorg en engagement op om de omgeving intact te laten en te beschermen. Integendeel, een onverschillige attitude krijgt snel de overhand. In termen van Sennett: het zelf wordt niet uitgedaagd en voelt zich niet bezwaard eigen doeleinden voorop te stellen (snel een treinkaartje kopen; klanten bezoeken, etc.). De omgeving wordt louter in instrumentele termen benaderd. De solidariteit van het stadsleven is in deze transitzones het dunst: directe persoonlijke verantwoordelijkheid ontbreekt en niet-aanspreken geldt als norm.

Tegen die achtergrond van gebrek aan vertrouwd en voorspelbaar gedrag moet het hedendaagse lokale veiligheidsbeleid worden bezien: meer cameratoezicht, handhaving van de 'kleine norm' door toezichthouders, 'lik op stuk'-beleid, uitbreiding van gemeentelijke verordeningen en de invoering van gedragsregels in onder andere treinen. Daarmee

hebben regelgeleide regulering en professioneel toezicht aanzienlijk terrein gewonnen, ten koste van informele regulering en spontane conflictoplossing door burgers zelf (Terpstra 2008; Van Stokkom 2005).

De veiligheid en vertrouwdheid binnen publieke ruimtes zou echter ook op andere wijzen kunnen worden bevorderd. Veel pleidooien voor herstel van overzichtelijkheid en herkenbaarheid in publieke ruimtes (RMO 2004) doen een beroep op het gezamenlijk opstellen van gedragscodes waardoor burgers medeverantwoordelijk worden voor geldende regels; zij zouden elkaar daardoor eerder aanspreken op wangedrag. Anderen zoeken de oplossing in het versterken van de publieke familiariteit (Blokland 2009). Publieke familiariteit bestaat uit het kunnen herkennen van geldende codes en het kunnen plaatsen van anderen in de openbare ruimte. Door observatie 'leest' men de straat en potentiële bedreigingen. Voor de beleving van veiligheid op straat is het van belang dat men weet wat men van anderen kan verwachten: herkenbaarheid kan angst wegmenen en je kunt mensen makkelijker aanspreken op wat zij doen of nalaten.

Blokland pleit ook voor menging van functies en daarmee intensiever ruimtegebruik. Daardoor voelt men zich eerder thuis. Vermakers, verkopers, straatbewoners en *socializers* zorgen voor een podium waar wat te beleven valt. Van belang is dat er veel mensen op pleinen en winkelstraten aanwezig zijn, liefst met robuuste identiteiten. 'Massa leidt niet direct tot sociale veiligheid, maar wel tot een groter absorptievermogen van de rafelrand, en tot minder kansen op claims op de ruimte van door anderen ongewenste gebruikersgroepen' (Blokland 2009, 259).

We bewandelen in deze bijdrage een ander parcours: namelijk introductie en versterking van gastvrijheid waarbij in eerste instantie wordt aangesloten op de eerdergenoemde enclavevorming, de beschermde collectieve locaties die men tijdelijk kan betreden. Daarbij kan men denken aan bibliotheken, debatcentra en gemeentehuizen, maar ook meer commercieel beheerde locaties als bioscopen, theaters, cafés en restaurants.

5 Te gast in de publieke ruimte

De 'gastvrije stad' wordt doorgaans aan de man gebracht als promotiestrategie. Steden verkopen zich

zelf als plaatsen van vrijetijdsbesteding, pret en ontspanning. Gastvrijheid is het kenmerk om bezoekers, nieuwe bewoners en kapitaal aan te trekken (Bell 2007). Deze *hospitality industry* wordt vaak als *faked of staged* omschreven omdat economische transacties vooropstaan. In commerciële domeinen zou gastvrijheid ongemak, gevaar en bedreiging moeten neutraliseren. Nu zou men gastvrijheid om die redenen gemakkelijk kunnen afdoen, maar dat principe van sociale regulering heeft meer te bieden. Laten we eerst nader ingaan op de betekenis van de term.

Gastvrijheid impliceert een bepaalde asymmetrie. De gastheer moet het voortouw nemen en gasten op hun gemak stellen. De verhouding tussen gast en gastheer is ongelijk: de gastheer definieert wat binnen zijn locatie gebruikelijk is en creëert tegelijk een handelingsruimte waarin de gast behoorlijk veel vrijheid heeft. Gastvrijheid is aldus een paradigmatische manier om rekening te houden met anderen (Bransen 2009).

De essentie van gastvrijheid ligt in 'delen' van een duidelijk begrensde ruimte en dat proces van delen kent ongeschreven regels (Selwyn 2000; Sheringham en Daruwalla 2007). De antropoloog Pitt Rivers (1968) is een aantal 'verborgen wetten' van gastvrijheid op het spoor gekomen (zie ook Van Leer en Komter 1997). Daartoe behoren de volgende 'voorschriften': gastheer en gast zijn elkaar respect verschuldigd; de gastheer biedt bescherming; gasten mogen niet ongeraagd doen alsof ze thuis zijn, noch mogen ze weigeren wat wordt aangeboden.

De regels van gastvrijheid zijn afgeleid van het gezag en de beschermingsmacht van de gastheer: gasten worden voor een periode vriendelijk en als 'huisgenoten' behandeld. Gastvrije ontvangst is een welwillende daad van de gastheer en dat is wat anders dan het inwilligen van het recht op toegang. Gastvrijheid behelst dus geen contract, met wederzijdse verplichtingen (Karskens 2007).

De gast is dus toegestaan de ruimte van de gastheer te betreden, maar wel op voorwaarden die de gastheer heeft bepaald. Welkom heten is voorwaardelijk, in die zin dat de vreemde zich aanpast aan de orde van het huis. Als de gastheer zegt 'doe alsof je thuis bent' is dat een zelfbeperkende uitnodiging. Het betekent: 'voel jezelf thuis maar onthoud, dit is niet jouw huis maar het mijne' (Germann Molz en Gibson 2007). Gastvrijheid bestaat dus niet uit het

geven van ruimte om wat dan ook te doen, maar de ander ontvangen in de eigen ruimte. Maar dat ontvangen staat tegelijk in het teken van de belangen en behoeften van de gast.

Kortom, binnen een gastvrije orde is men op elkaar aangewezen, men deelt het 'huis' met alle beslommeringen van dien. Er wordt veel verwacht van de partijen: flexibiliteit, tolerantie, inschikken, aanpassingsvermogen, rekening houden met elkaar. Maar gasten krijgen hierdoor wel de kans nabij te komen en contact te leggen (Van Leer en Komter 1997).

Zouden gastvrije ruimtes zodanig ontworpen, ingericht en beheerd kunnen worden dat diversiteit, onbepaalde activiteiten en fricties met andere stijlen en gedragingen kans van slagen krijgen? Dat is de vraag omdat gastvrije ruimtes vaak voorgestructureerde regels en een vaste programmering kennen. In gastvrije ruimtes wordt enerzijds de wellevendheid gewaarborgd door de aanwezigheid van een identificeerbare gastheer, anderzijds lijkt de handelingsruimte te worden ingeperkt. Niettemin, juist vanuit vertrouwdheid binnen dergelijke ruimtes kan het 'andere' scherper worden beleefd en worden wellicht perspectiefwisselingen en confrontaties met 'andersheid' mogelijk.

Kortom, een gastvrije ruimte moet gesloten genoeg zijn om beschutting te bieden, maar open genoeg om waar te nemen wat de omgeving te bieden heeft en prikkelen om de omgeving te onderzoeken. Idealiter zou gastvrijheid de gast moeten mobiliseren: uitgedaagd worden jezelf tot anderen te verhouden (Germann Molz en Gibson 2007).

Hoe kan nu in de publieke ruimte deze alternatieve vorm van sociale regulering concreet worden benut? Ik zal achtereenvolgens ingaan op het belang van symbolische afbakeningen zoals toegangspoorten, het stimuleren van convivialiteit, en de introductie van persoonlijke gastvrijheid waarbij een specifieke burger ongevraagd als gastheer optreedt om gespannen of vervelende situaties vlot te trekken.

Symbolische afbakeningen

Volgens de Franse criminoloog Sébastien Roché zouden steden in sterkere mate regels van gastvrijheid kunnen introduceren, in combinatie met aandacht voor gebruiksregels. Asymmetrische verhoudingen zijn in treinen, scholen, winkels, zwem-

baden en bioscopen evident. De beheerders van die ruimtes ontvangen gasten en de gasten houden zich aan de gebruiksregels. Volgens Roché (2002, 254) is het voornaamste kenmerk van gastvrije ruimtes de drempel: een duidelijk gemarkeerde ingang van een bepaald domein. Drempels maken persoonlijk contact mogelijk en ritualiseren sociale omgangsvormen. Maximale toegang, een klantvriendelijkheid die appelleert aan individueel gemak en individuele keuzes, moet volgens hem worden voorkomen, in trams, maar ook in cafés en winkels.

Een poort, maar bijvoorbeeld ook een omheining, vormt een symbolische afbakening en markeert een plaats, een bijzondere plaats, waar bepaald gebruik en gedrag worden voorondersteld, en waar specifieke regels gelden. De poort symboliseert tevens de institutie die bescherming verleent. Toegangspoorten (onder andere bij metrostations en winkelcentra) geven ook een geruststellend effect en vormen een rem op egocentrisch handelen (Hajer en Reijndorp 2001, 124).

Hajer en Reijndorp (2001, 121 e.v.) wijzen erop dat de symbolische betekenis van afbakening zich slecht verdraagt met de principes van 'vloeiende' ruimte en openheid van de moderne stedenbouw. Het vervangen van omsloten parken door gemeenschappelijk groen is exemplarisch voor het vervagen van het idee van openbaarheid. Niet 'totale openheid', maar juist 'comprimeren van ruimte' zou wisseling van perspectief en uitwisseling bevorderen. Wisseling van perspectief kan zich binnen een omsloten ruimte, een binnenplein of een park, relatief gemakkelijker voordoen.

Conviviale omgang

Bars, cafés, restaurants, clubs en uitgaansgelegenheden vormen een speciale categorie van gastvrije ruimtes. Ze geven de stad levendigheid, reproduceren de sfeer van een buurt en stimuleren het gevoel van convivialiteit en genoeglijke omgang. De Amerikaanse socioloog Ray Oldenburg (1989) omschrijft deze uitgaansgelegenheden als 'third place'. Het gaat om een grote variëteit aan semi-publieke plaatsen waar mensen zich welkom voelen en die speelse omgang buiten de sferen van thuis en werk stimuleren. Volgens Oldenburg vormen de tijdelijke en gemakkelijk toegankelijke ontmoetingsplaatsen waar mensen informeel onthaald worden, het fundament van het stedelijke leven. Mensen met uiteenlopende

‘rangen en standen’ spreken met elkaar. Zij komen er tezamen voor geen enkele andere reden dan het zoeken van vrolijkheid en ontspanning, dus buiten de context van arbeid en huiselijke plichten. Om die reden fungeren deze ‘derde plaatsen’ als ‘leveler’, als nivellerende ruimte: ze verminderen emotionele afstand en maken conversaties gemakkelijker. Dat vormt de kern van conviviale omgang: mensen, ook nieuwkomers, voelen zich eerder uitgenodigd en ‘thuis’, mede omdat zichtbaar is dat de aanwezigen ongedwongen samen een ruimte delen. De tekens van relaxte communicatie bieden een mate van openheid die de binnenstedelijke publieke ruimte van straat en plein doorgaans niet kan bieden.⁴

Binnen ‘third places’ kunnen zich vertrouwelijke gesprekken voordoen en kunnen zich persoonlijke banden ontwikkelen. Die informele omgang is volgens Oldenburg acceptabel zolang mensen de mogelijkheid hebben zich daaraan te onttrekken. Bovendien, ongedwongen omgang duidt er nog niet op dat gesprekspartners belast raken; de ‘last’ van amicale omgang blijft achterwege. Het gaat enkel om ontspannen communicatie door emoties op vlote maar gepaste wijze te uiten.⁵

Hoe convivialiteit ingang te laten vinden op gewone straten en pleinen? Kan ‘ongedwongen samen zijn’ ook gepraktiseerd worden in nauwelijks beschutte locaties of in ‘niet-locaties’, zoals trein en bus? Hoewel de symboliek van bescherming in dergelijke ruimtes veelal ontbreekt, zijn er kansen. In min of meer besloten buitenruimtes, zoals pleinen, woonerven en parken, voelen de aanwezigen zich meer op hun gemak waardoor zij elkaar minder gereserveerd kunnen bejegenen; mogelijk worden daardoor ook spel en plezier bevorderd. Lokale bestuurders zouden erop kunnen toezien dat er een pluriform aanbod van gastvrije zones voorradig is dat voor diverse groepen openstaat. De functie van ‘trekkende groepen’ zou versterkt kunnen worden, bijvoorbeeld vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties, muzikanten of boekverkopers. Zij maken hun gedragscode’s manifest, kunnen mensen uitnodigen gebruik te maken van stoelen, iets aanbieden, kennis introduceren, wegwijs maken, et cetera. Dat ‘welkom heten’ zou ook aan professionele stewards kunnen worden toevertrouwd, vooral op locaties waar massa’s mensen samenkomen, zoals stations, kantoorcomplexen en ziekenhuizen. Maar die locaties nodigen doorgaans

niet uit tot verblijf noch tot het opzoeken en genieten van ‘stedelijke ervaringen’. In grootschalige commerciële domeinen lijkt conviviale omgang in het geheel niet realiseerbaar. Niet alleen omdat commercie zelfbediening bevordert, maar ook omdat het in dergelijke domeinen niet de bedoeling is het publieke leven vorm te geven door uitwisseling en verspruing van perspectief. In winkelcentra gaat het in eerste instantie om het scheppen van een monochrome kooplustige ambiance.

Persoonlijke gastvrijheid

In transitzones van de grote stad kan deze gastvrije omgang veel moeilijker georganiseerd worden. De emotionele afstand is groot, en moet ook groot zijn om je weg te kunnen vinden. Nu is er ook een persoonlijke gastvrijheid voorstelbaar, die niet op vaste wijze georganiseerd is en ook geen regels kent, maar zich spontaan tijdens sociale interactie kan voordoen. Filosoof Jan Bransen (2009) plaatst die gastvrijheid tegen de achtergrond van situaties die onenigheid kunnen uitlokken. Veel situaties in de publieke ruimte zijn niet helder of ondubbelzinnig gedefinieerd en vragen om een persoonlijke inschatting hoe bijvoorbeeld onenigheid over wie voor mag of hoe een bepaalde ruimte gebruikt moet worden, te boven kan worden gekomen. Vaak is onduidelijk wat precies verwacht wordt, bijvoorbeeld onduidelijkheid of zich een rij heeft gevormd voor een loket. Sommigen profiteren van die situatie door de situatie te definiëren in termen van eigenbelang: ze dringen voor of gaan brutaal vooraan staan. Volgens Bransen kan juist in die situaties persoonlijke gastvrijheid uitkomst bieden. De gastheer neemt het voortouw en draagt zorg voor een goede afwikkeling van de voorhanden situatie. De gastheer legt de definitie van de situatie aan anderen op en permittent zich daarbij een zeker paternalisme: je negeert mogelijke andere interpretaties van de situatie. De gastheer introduceert die asymmetrie niet om hiërarchische verhoudingen te benadrukken of te bestendigen, maar hij maakt zich in feite kwetsbaarder doordat hij de verantwoordelijkheid voor de goede regulering van een dreigend conflict grotendeels op zich neemt. Hij zet zijn sympathie in en nodigt daarmee een vriendelijke respons van zijn ‘gast’ of ‘gasten’ uit.

Dit gastvrij aanspreken, vervolgt Bransen, staat op gespannen voet met fatsoen. Fatsoen berust op onpersoonlijke codes en routines, en ontmoedigt

doorgaans het persoonlijke initiatief dat nodig is om situaties vlot te trekken. Fatsoen gebiedt al te vaak tot geduldig wachten terwijl juist initiatief geboden is.⁶

De spontane gastheer kunnen we omschrijven als een ‘reguleringsinitiator’ of een ‘welwillende scriptmaker’. Hij neemt op straat of in de trein ongevraagd het initiatief en introduceert aldus asymmetrische verhoudingen. We kunnen – en voor velen zal dat contra-intuïtief zijn – gebaat zijn met deze asymmetrie, juist omdat democratische reflexen als ‘gelijke inbreng’ of ‘gelijke deelname’ vaak een sta in de weg zijn om situaties vlot te trekken. Natuurlijk kan de poging een stempel te zetten op een bepaalde situatie, bijvoorbeeld in bijzijn van opgeschoten jongeren, riskant zijn. Het gaat om een confrontatie, soms een waagstuk, in ieder geval een onfatsoenlijk ‘indringen’ binnen de gevoelswereld van de betrokkenen, zij het een ‘geciviliseerde confrontatie’ omdat de ‘gastheer’ zich kwetsbaar opstelt. Bovendien gaat het om een slechts tijdelijke ongelijkheid, die ook voor mensen die zich snel gepasseerd zullen voelen aanvaardbaar zal zijn.

Het is niet realistisch te verwachten dat veel burgers zich als krachtdadige persoonlijke gastheer zullen opwerpen. Wel zouden burgers er aan kunnen wennen dat sommigen de gelegenheid grijpen om het voortouw van conflictafwikkeling te nemen; ze zouden die initiatieven ook kunnen ondersteunen.

6 Omgangsvormen in de publieke ruimte.

Enkele kritische kanttekeningen

Tot dusver zijn enkele mogelijkheden van gastvrijheid beschreven die convivialiteit en vriendelijke omgang in de stad zouden kunnen versterken. Gastvrijheid brengt echter een aantal problemen met zich mee waarop critici veelvuldig gewezen hebben. Zo behelst gastvrijheid een gebaar van geven, maar dat gebaar kan de vreemdeling tot ‘ondergeschikte’ aan de regels van het huis maken. Gastvrijheid kan ook een middel zijn om uitdrukking te geven aan dominantie. Voorts zou vriendelijkheid kunnen omslaan in vijandigheid wanneer de ongeschreven regels met voeten worden getreden (zie Germann Molz en Gibson 2007; Sheringham en Durawalla 2007).

Ik zal twee kritieken nader onder de loep nemen. Ten eerste zou gastvrijheid selectief zijn en bepaalde groepen uitsluiten. Ten tweede zou gastvrije

omgang te belastend zijn voor stedelingen die afstand van elkaar willen houden; vreemden worden tot vrienden gemaakt. In deze laatste paragraaf zal ik deze kritieken bespreken en vervolgens pareren. Ik drijf daarbij de verschillen enigszins op de spits. Critici van gastvrijheid en verwante noties van informele omgang zijn er doorgaans ook voorstander van om de instrumentalisering van de publieke ruimte tegen te gaan en de vitaliteit ervan te vergroten.

Selectiviteit versus vrije bewegingsruimte

Filosoof Machiel Karskens wijst erop dat ‘publiek’ duidt op ‘toegankelijk voor allen’. De openbare ruimte heeft geen eigen grenzen of regels die vastleggen wie wel en wie niet in die ruimte aanwezig mogen zijn. Gastvrijheid is dus geen publieke zaak en valt onder het voorwaardelijke privaatrecht (toegang op voorwaarden van de gastheer). Er bestaat dan ook geen algemeen recht op gastvrije ontvangst of vestiging. Vreemden mogen vriendschappelijke ontvangst en gastvrij verblijf verwachten, maar zij hebben geen recht om iets te claimen. Voor publieke interactie in de *civil society* is echter altijd een zekere wederkerigheid vereist die nu juist door de macht van de gastheer niet tot stand kan komen. Om die redenen, besluit Karskens, lijkt gastvrijheid geen goed uitgangspunt voor toepassing in het publieke domein.

Een verwante kritiek is dat door nieuwe vormen van collectieve ruimtes – de *mass private properties* – zoals warenhuizen, kantorencomplexen en recreatieve domeinen, het onderscheid tussen publiek en privaat zou worden verduisterd. De regels van het private eigendom gaan de publieke ruimte bepalen zodat beperkingen aan toegang kunnen worden gesteld. Eigenaars zouden geoorloofd zijn om welke reden dan ook mensen de toegang te ontzeggen. De selectiviteit van gastvrije domeinen is daarom moeilijk te verenigen met de uitgangspunten van de publieke ruimte. De publieke ruimte is de *locus* van vrije keuze en vrije beweging. Er is geen permissie nodig voor het betreden van welke publieke locatie dan ook. Als toegang afhankelijk wordt van de discretionaire bevoegdheden van eigenaren van semi-publieke locaties, dan zou volgens sommigen *alle* keuzevrijheid teloorgaan (Von Hirsch en Shearing 2000).

Binnen dit perspectief wordt een tamelijk zwart-witanalyse gehanteerd: gastvrijheid zou het

privaat-publiekonderscheid vertroebelen. Maar het theoretische onderscheid tussen vrije toegang en afgesloten privé domeinen is in de praktijk dikwijls niet relevant. Het gebruik van de ruimte in kwestie bepaalt of die ruimte al dan niet publiek genoemd kan worden.

Blijft staan dat de gastheer bepaalde groepen zonder goede redenen de toegang kan ontzeggen. Maar dat mogelijke machtsmisbruik zouden we moeten afwegen tegen de kwalen van 'totale bewegingsvrijheid'. In een geïndividualiseerde samenleving bestaat een groot verlangen om in totale vrijheid, dus ongestoord, rond te reizen of je voort te bewegen. De eigen keuzes gelden als soeverein, ongeacht wat anderen daarvan vinden. In de rij je beurt afwachten en afstand houden in het verkeer zijn daaraan dikwijls ondergeschikt. Deze egocentrische houding – door Van der Lans het gedrag van Koning Burger genoemd – kan veel ergernis uitlokken. Belangrijker, binnen dit perspectief van volkomen bewegingsvrijheid is er weinig oog voor het feit dat kwetsbare groepen zich moeilijker kunnen verweren tegen drang, aanmatiging en piraterij. Analoog aan de *laissez faire* economie kan vrije bewegingsruimte opgevat worden als een ongereguleerde ruimte waar de sterkste personen en groepen plaats in beslag kunnen nemen of juist anderen kunnen wegdringen.

Nu wordt binnen het individualistische perspectief van 'alles mogen doen wat niet verboden is' – of beter: 'alles mogen doen wat niet gesanctioneerd wordt' – regulering van wanorde doorgaans bij de overheid gelegd. Publieke interactie wordt gestuurd door formele regels en de bijbehorende (potentiële) machtsuitoefening om regels te handhaven. Burgers hoeven elkaar in principe niet op die regels aan te spreken, dat is de taak van de door de overheid aangestelde ordehandhavers (zie Hamers en Tennekes 2008). De problematiek van overlast, wanorde of vervuiling wordt dus niet in termen van collectieve regulering gesteld. Als overlastproblemen zich blijven opstapelen en niet meer te verdragen zijn, worden ze doorgespeeld aan de overheid. Logischerwijs ontstaat een steeds grotere vraag naar formele regulering en professionele vormen van toezicht en controle (Roché 2002).

Ten slotte zijn mensen binnen dit individualistische perspectief niet betrokken bij een 'publiek goed' zoals het democratische discours van 'open toegang'

en 'gelijke deelname' dat graag wil. Zij zijn gericht op vrije beweging en behoud van privacy. Ieder beoogt zijn eigen doeleinden op een ongestoorde manier te bereiken. Binnen die logica zouden burgers dan ook geen positieve plichten hebben om elkaar te helpen of te beschermen. In gastvrije locaties ligt dat anders. Je bent een gebruiker van een ruimte die je vreedzaam met elkaar moet delen. Gasten voelen in sterkere mate de positieve verplichting om er op toe te zien dat men elkaar respecteert. Zij worden aangemoedigd het op te nemen voor medegebruikers die te maken hebben met onacceptabel gedrag.⁷

Vrienden versus vreemden

Veel cultuurcritici betogen dat het publieke domein gebukt gaat onder informele, persoonlijke omgangsvormen. Sennett (1978) noemde dat 'destructive Gemeenschap'. Sommigen menen dat burgers zich zouden moeten heroriënteren op het klassieke burgerschapsideaal: zodra zij hun huis verlaten zouden ze een formele rol op zich moeten nemen. In termen van rechtsgeleerde Dorien Pessers: we betreden het publieke domein als een acteur, met een masker op dat de persoon en zijn innerlijk leven verbergt. 'Deze inauthenticiteit is geen kwestie van misleiding of een valse voorstelling van de eigen persoon. Integendeel, de publieke sfeer is het *theatrum mundi*: het theater van de wereld waarin mensen niet als hun hoogstpersoonlijke zelf in het openbaar verschijnen' (Pessers 2003, 44-45).

Volgens filosoof Koen Raes (1997, 82) zouden we een anonieme cultuur moeten zien te bevorderen, 'een cultuur van een vertrouwde want onpersoonlijke ruimte'. De 'tirannie van het persoonlijke', van intieme warmte, onthullingen en authentiek overkomen, zou het onmogelijk maken geritualiseerde omgang in ere te herstellen. Ook Karskens pleit ervoor afstand te houden tijdens publieke omgang. Vreemdheid is zijns inziens geen belemmering, maar juist een voorwaarde voor onderling contact. Openheid voor de ander en vreemd blijven zijn correlatief (Karskens 2007, 224; zie ook Schinkel in dit nummer).

Steeds zou informele omgang het gevaar met zich meebrengen dat vreemden 'met elkaar zouden samenvallen'; verschillen tussen mensen zouden aldus in het gedrang komen (Lofland 1998, 242). Mijns inziens overtuigt deze argumentatie niet. De redenering is steeds: intimiteit of warme omgang

is een kwaal, want dat belast vreemden te veel, en 'dus' zouden we onpersoonlijke en anonieme omgangsvormen moeten huldigen. Inderdaad, intieme omgang kan belastend, zo niet verstikkend zijn, vrijheid in gevaar brengen en vlotte interactie ontregelen. Al te nabij komen druist in tegen wederzijds respect, in de zin van 'ontzien'. Maar dat is nog geen reden om de tegenovergestelde optie – onpersoonlijk handelen – vervolgens aan te prijzen. Al te vaak is onpersoonlijk handelen een belemmering om contact te leggen of kleine conflicten vlot te trekken. Onpersoonlijk spreken kan door gespreksgenoten geïnterpreteerd worden als onverschilligheid of negeren, en bijgevolg achterdocht en weerstand opwekken (Infante 1988).⁸

Nu keert Lofland zich tegen het 'stimulus overload'-argument volgens welke mensen zich op zichzelf zouden terugtrekken en een typische stedelijke attitude van koele onverschilligheid zouden ontwikkelen. Zij brengt ertegenin dat mensen die gedistantieerd overkomen, wel degelijk betrokken kunnen zijn bij wat zich op straat voordoet en regelmatig gesprekken aangaan. Het gaat dan om een bepaalde vorm van interactie waarin distantie voorop blijft staan. Lofland kan zich dan ook goed vinden in Goffmans formule van *civil inattention*: we doen alsof we niet naar elkaar kijken of elkaar niet horen (Goffman 1963; 1971). Die formule lijkt te suggereren dat mensen elkaar negeren, maar dat doen ze niet op basis van behoefte, maar op basis van rituele aandacht en beleefdheid. *Civil inattention* maakt *copresence* mogelijk zonder je te vermengen (Lofland 1998, 29 e.v.). Op die manier wordt een directe en actieve betrokkenheid bij andermans zaken voorkomen.

Deze nuancerings ten spijt is Goffmans formule toch moeilijk anders te interpreteren als het 'afwikkelen van voor mij ongelegen komende ervaringen'. Dat is van groot belang om in transitzones beschaafde omgang te verzekeren en daarbij zelf overeind te blijven. Maar *civil inattention* is bepaald niet de kwintessens van stedelijke omgangsvormen zoals vaak gesuggereerd wordt. Dat is eerder: op informele en ontspannen wijze gesprekken kunnen aanknopen met vreemden en andersdenkenden. Dat veronderstelt het vermogen om emotionele afstand op gepaste momenten te laten varen en tegelijk rekening te houden met andermans gevoelens.

Goffman heeft weinig oog voor conviviale omgang en gastvrije gebruiksregels in semi-publieke domeinen. Ten onrechte veronderstelt hij dat sociale interactie in cafés en andere conviviale plaatsen in het teken staat van impressiemanagement (Laurier en Pilo 2006).⁹ Al zitten mensen als toeschouwers in een café, zij zijn toch 'samen' als gebruikers van een ruimte. Er is een zekere wederzijdse controle. Bovendien stellen cafébezoekers het gezelschap van anderen doorgaans op prijs, ook onbekenden en nieuwkomers. Problemen die zich binnen gastvrije ruimtes kunnen voordoen, zoals persoonlijke bedreiging of een man die in elkaar zakt, worden eerder als gedeelde problemen ervaren, ook al zullen er verschillen zijn hoe die problemen moeten worden aangepakt. Het gaat dus niet om het zelfgecentreerde management van impressies, noch om zelfexpressie, laat staan het 'openbaren' van intieme ervaringen. Eerder gaat het om informele *light touch*-ontmoetingen waarin verschillen tussen mensen intact worden gelaten (Laurier en Pilo 2006).

7 Besluit

Naarmate de moderne grote stad meer ruimte geeft aan private eigendom en beheer is het sociale stadsleven meer en meer verschoven naar het insulaire landschap van private en (semi-)publieke ruimtes. De openbare ruimte van de stad kan dus niet meer als een coherente grote ontmoetingsplaats worden geconcipieerd, zoals in sommige politiek-filosofische en stadssociologische stromingen lange tijd is bepleit. De kunst is, zoals Hajer en Reijndorp betogen, om binnen die nieuwe archipelstructuur ruimtes minder steriel te maken en interessante vormen van publiek leven te scheppen. Binnen enclaves zouden 'plaatsen' kunnen worden ontwikkeld waarvoor een grote verscheidenheid van groepen belangstelling heeft. Het insulaire landschap van privaat beheerde ruimtes zou wel degelijk kunnen aansluiten op het gevoel van stedelijkheid en het daarbij behorende verlangen van perspectiefwisseling.

Binnen een archipelstructuur kan gastvrijheid gemakkelijker als een sociaal regulerend principe worden geïntroduceerd. Gastvrijheid duidt op het samen delen van een begrensde ruimte. Men is op elkaar aangewezen en men krijgt de kans nabij te komen en contact te leggen. Gasten voelen een positieve verplichting elkaar respectvol te bejegenen. Gastvrije ruimtes bieden bezoekers een vertrouwde

en beschermde omgeving waardoor zij zich prettiger voelen en geprikkeld worden om de omgeving te verkennen. Mogelijk gaan zij in die settings niet op de loop voor wanordelijke incidenten of deviant gedragingen.

Gastvrije sociale regulering kan op verschillende manieren in de publieke ruimte worden benut. Ten eerste door het aanbrengen van symbolische afbakeningen als toegangspoorten en omheiningen. Poorten symboliseren een beschermende instantie, geven een geruststellend effect en vormen een rem op egocentrisch handelen. Het scheppen van ‘maximale toegang’ die louter appelleert aan individueel gemak, kan aldus worden voorkomen. Ten tweede kan de convivialiteit binnen het stedelijke leven worden vergroot.

Gastvrije ontmoetingsruimtes bieden een beschermde omgeving met een min of meer informele sociale omgang. Samen op ontspannen wijze gebruikmaken van een ruimte fungeert als ‘leveler’ waardoor ook nieuwkomers zich eerder welkom en thuis kunnen voelen. Ten derde zou een persoonlijke gastvrijheid bevorderd kunnen worden, waarbij sommige personen ongevraagd de rol van gastheer op zich nemen en kleine conflicten vlot trekken door een bepaalde definitie van de situatie aan anderen ‘op te leggen’.

Ten slotte zijn enkele kritieken op gastvrijheid de revue gepasseerd. Ten eerste zou gastvrijheid selectief zijn en bepaalde groepen uitsluiten. Ten tweede zou gastvrije omgang te belastend zijn omdat het mensen nabijer brengt: vreemden worden tot vrienden gemaakt. Velen houden dan ook vast aan de uitgangspunten van ‘maximale vrije bewegingsruimte’ en ‘onpersoonlijke omgang’ (met behoud van priva-

cy). Hoewel die kritieken deels steekhoudend zijn, is betoogd dat de uitgangspunten waarop ze berusten, aanvechtbaar zijn. Afstandelijk en onpersoonlijk gedrag – hoewel onontkoombaar in vooral stedelijke transitzones – is bepaald niet de koninklijke weg om wellevendheid te waarborgen. Onpersoonlijke manieren van optreden kunnen worden uitgelegd als negeren of onverschilligheid. Om kleine ruzies te beslechten of ergerlijke situaties te verhelpen zijn tekenen van geloofwaardigheid en oprechtheid vereist, en moet dus juist iets van de ‘innerlijke mens’ worden onthuld. Om die redenen schieten ook formele fatsoensregels tekort: er gaat geen initiatief en persoonlijk appèl vanuit.

Ook bij het uitgangspunt van maximale bewegingsvrijheid kunnen veel vraagtekens worden geplaatst. Het principe van ‘open en vrije toegang voor allen’ impliceert een ‘laissez faire’ en daarmee ‘het recht van de sterkste’. De vraag is dan ook of dat concept wel zo geschikt is om regulering van sociale interactie in publieke ruimtes te bevorderen. Veeleer lijkt het besef dat je (semi-)publieke plaatsen betreedt met eigen regels passender: je bent tijdelijk ‘gast’. Gastvrijheid bestaat niet uit het geven van ruimte om wat dan ook te doen, maar uit het ‘vreedzaam delen van een ruimte’. Die vorm van rekening houden met anderen lijkt in veel opzichten te verkiezen boven ‘vrije keuze’ of ‘uitoefening van rechten’. De herontwikkeling van het stedelijke publieke domein zou dan ook niet steeds moeten inspelen op ‘zelf uitmaken hoe je je gedraagt’. Autarkie moderne stijl – de straat benutten om private verlangens te bevredigen – is dodelijk voor publieke omgangsvormen. Die autarkie hoort meer bij de marktlogica: ‘ik betaal en ik doe wat ik wil’.

Noten

1 Zie ook Lofland: ‘The less we are exposed to the rough and tumble of the public realm diversity, the less frequently we encounter its “hard edge”, the more we are likely to be upset when exposure does occur and the greater the probability that we will avoid the public realm if we can.’ (1998, 248) Gelijksortige argumentaties vinden we in Blokland (2009) en Van den Berg (2002).

2 Zowel private beveiliging, mass private properties als afgesloten wooncomplexen zijn in Nederland minder bepalend voor het stadsbeeld dan in de Verenigde Staten (zie Van Steden 2007 en Hamers en Tennekes 2008).

3 Uit onderzoek naar de impact van incivilities blijkt dat wanordelijk of overlastgevend gedrag als een inbreuk op rede-

lijke verwachting van coöperatieve activiteit en voorspelbare orde in publieke locaties wordt ervaren. Zelfs het niet naleven van fatsoensregels zoals voordringen of afbekken kan als alarmerend signaal fungeren (voor een overzicht zie Van Stokkom 2008).

4 Lofland (1998) neigt ertoe ‘third places’ te omschrijven als parochiale, gemeenschapsgerichte ruimtes (of ‘counter-locales’). Ten onrechte omdat ook op die plaatsen het verkeer tussen vreemden wordt gereguleerd.

5 Informalisering duidt niet op het vrij spel geven van emoties (Wouters 2008). Het stelt juist hogere eisen aan de emotieregulering: een hoger zelfbewustzijn, grotere zelfbeheersing, meer zorg voor wat situaties behoeven, rekening

houden met anderen, et cetera. Tijdens feitelijke informele interacties switchen de gesprekspartners regelmatig tussen het spontaan uiten van emoties en meer gedistantieerde houdingen (Van Stokkom 1995).

6 Uit studies naar straatetiquette is bekend dat je iets van jezelf moet tonen, een oprechte en overtuigende houding, wil je anderen geloofwaardig aanspreken.

7 Van oudsher hebben politieke filosofen ook positieve verplichtingen toegeschreven aan de uitoefening van burgerschap en omgang tussen burgers in een politieke gemeenschap. Ongeacht haar functionele rol om conflicten te minimaliseren en vrede te bewaren, is 'civility' gebaseerd op een aantal positieve plichten zoals ervoor zorg dragen dat anderen gerespecteerd worden en binnen de gemeenschappelijke orde worden betrokken. Dat vraagt dus om meer dan de negatieve

verplichting mensen alleen met rust laten. Voor een overzicht zie Boyd 2006. De vraag is uiteraard of dit perspectief binnen een moderne metropool nog wel levensvatbaar is.

8 Ook anonimiteit kan in het stadsleven als een beperkende factor worden opgevat (naast een factor die van controle vrijwaart). Om herkenningstekens op het spoor te komen moeten we afgaan op een aantal fysieke signalen waarvan we een 'normaliteit' moeten aflezen, en op algemene stereotiepe categorisering om vreemden sociaal te kunnen plaatsen. Dat brengt veel onzekerheden met zich mee (Blokland 2009, 246).

9 Sociale interactie staat niet altijd in het teken van individuele reflectieve regie; ook emotionele energie en stuwkracht spelen een rol (voor een meer 'volwassen' benadering van sociale interactie, zie Collins 2004).

Literatuur

- Bannister, J. e.a., 2006, 'Respectable or Respectful? (In)civility and the City'. *Urban Studies*, 43: 919-937.
- Bell, D., 2007, 'The hospitable city: social relations in commercial places'. *Progress in Human Geography*, 31(1): 7-22.
- Berg, P. van den, 2002, 'Omwillen van de weerbaarheid. Geedoogbeleid voor de multiculturele samenleving'. In: G. van Oenen (red.), *Ongeregelde orde. Gedogen en de omgang met wilde praktijken*, Amsterdam: Boom, 64-98.
- Blokland, T., 2009, *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Blokland-Potters, T.V., 2006, *Het sociale weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Rede aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Bottoms, A.E., 2006, 'Incivilities, Offence and Social Order in Residential Communities'. In: A. Simester en A. Von Hirsch (red.) 2006, *Incivilities. Regulating Offensive Behaviour*, Oxford: Hart Publishing, 239-280.
- Boyd, R., 2006, 'The Value of Civility?'. *Urban Studies*, 43: 863-878.
- Bransen, J., 2009, *Beschaving zonder fatsoen*. Nog te verschijnen in *Filosofie en Praktijk*.
- Collins, R., 2004, *Interaction chain rituals*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- De Cauter, L., 2005, *De capulaire beschaving. Over de stad in het tijdperk van de angst*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Dixon, J. e.a., 2006, 'Locating Impropriety: Street Drinking, Moral Order, and the Ideological Dilemma of Public Space'. *Political Psychology*, 27: 187-206.
- Germann Molz, J. en S. Gibson, 2007, 'Introduction: Mobilizing and Mooring Hospitality'. In: J. German Molz en S. Gibson (red.), *Mobilizing hospitality: the ethics of social relations in a mobile world*, Aldershot: Ashgate, 1-25.
- Goffman, E., 1963, *Behavior in Public Places*. New York: Free Press.
- Goffman, E., 1971, *Relations in Public*. New York: Basic Books.
- Hajer, M. en A. Reijndorp, 2001, *Op zoek naar nieuw publiek domein; analyse en strategie*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Hamers, D. en J. Tennekes, 2008, 'Voor een beperkt publiek. De effecten van besloten wooncomplexen op het publieke domein in Nederland'. *Krisis*, 2: 18-37.
- Harcourt, B.E., 2001, *Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing*. Harvard: Harvard University Press.
- Infante, D.A., 1988, *Arguing Constructively*. Prospect Heights IL: Waveland Press.
- Innes, M., 2004, 'Signal crimes and signal disorders: notes on deviance as communicative action'. *British Journal of Sociology*, 55: 335-55.
- Karskens, M., 2007, 'Staatsvijanden of nieuwe collega's? Hoe natiestaten en de open samenleving migranten waarden'. In: E. Brugmans e.a. (red.), *Mythen en misverstanden over migratie*, Nijmegen: Valkhof Pers, 205-236.
- Lans, J. van der, 2005, *Koning Burger. Nederland als zelfbedieningszaak*. Amsterdam: Augustus.
- Leer, M. van en A. Komter, 1997, 'Gastvrijheid of de kunst van het ontvangen'. In: A. Komter (red.), *Het geschenk. Over de verschillende betekenissen van geven*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 236-250.
- Lashley, C. en A. Morrison (red.), 2000, *In Search of Hospitality: Theoretical Perspectives and Debates*. Oxford: Butterworth Heinemann.
- Laurier, E. en C. Pilo, 2006, 'Cold shoulders and napkins handed: gestures of responsibility'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 31: 193-207.
- Lofland, L., 1998, *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. New York: De Gruyter.
- Mitchell, D., 1995, 'The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy'. *Annals of the Association of American Geographers*, 85: 108-133.
- Oldenburg, R., 1989, *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Paragon House.
- Pessers, D., 2003, *Big Mother. Over de personalisering van de publieke sfeer*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Phillips, T. en Ph. Smith, 2006, 'Rethinking Urban Incivility Research: Strangers, Bodies and Circulations'. *Urban Studies*, 43: 879-901.
- Pitt Rivers, J., 1968, 'The stranger, the guest and the hostile host. Introduction to the study of the laws of hospitality'. In:

- J.G. Peristiany (red.), *Contributions to Mediterranean Sociology*, Den Haag: Mouton, 13-30.
- Raes, K., 1997, *Het moeilijke ontmoeten. Verhalen van alledaagse zedelijkheid*. Brussel: Vubpress.
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2004, *Sociale veiligheid organiseren. Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte*. Den Haag: RMO advies 31.
- Roché, S., 2002, *Tolérance Zéro? Incivilités et insécurité*. Parijs: Odile Jacob.
- Ross, C.E. e.a., 2001, 'Powerlessness and the Amplification of Threat: Neighborhood Disadvantage, Disorder, and Mistrust'. *American Sociological Review*, 66: 568-591.
- Selwyn, T., 2000, 'An anthropology of hospitality'. In: C. Lashley en A. Morrison (red.), *In Search of Hospitality: Theoretical Perspectives and Debates*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 18-37.
- Sennett, R., 1978, *The Fall of Public Man: On the social psychology of capitalism*. New York: Vintage.
- Sennett, R., 1990, *The conscience of the eye: the design and social life of cities*. Londen: Faber & Faber.
- Sennett, R., 1996, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. Londen: Faber & Faber.
- Sheringham, C. en Ph. Daruwalla, 2007, 'Transgressing Hospitality: Polarities and Disordered Relationships?' In: C. Lashley e.a. (red.), *Hospitality: a social lens*, Amsterdam/Oxford: Elsevier, 33-46.
- Steden, R. van, 2007, *Privatizing policing: describing and explaining the growth of private security*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Stokkom, B. van, 1995, 'De jazz van de moderne ervaring: over cultuurvernieuwing, plezier en belevingswaarde'. *Beleid en Maatschappij*, 22: 330-341.
- Stokkom, B. van, 2004, 'Ben ik te min? Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verruwing'. In: M. Pijnenburg en C. Leget (red.), *Agressie in het ziekenhuis; ethische aspecten van ondervinden, reageren en voorkomen*, Budel: Damon, 70-89.
- Stokkom, B. van, 2005, 'Zero tolerance in de praktijk. Handhaving van de "kleine norm" door politie of boa's?'. *Justitiële verkenningen*, 31 (6): 44-59.
- Stokkom, B. van, 2008, *Symbolen van orde en wanorde. 'Broken windows policing' en de bestrijding van overlast en buurtverval*. Den Haag: Elsevier, serie Politie en Wetenschap.
- Terpstra, J., 2007, 'Nieuwe toezichthouders in de publieke ruimte: geruuststelling, fragmentering, vermarkting'. In: P. Ponsaers en L. Gunther Moor (red.), *Reassurance Policing: Concepten en Receptie*, Brussel: Politeia, 129-152.
- Terpstra, J., 2008, 'Regulering van de publieke ruimte in Nederland'. In: P. Ponsaers en E. Devroe (red.), *Publieke Ruimte*, Brussel: Politeia (Cahiers Integrale Veiligheid nr. 4), 113-137.
- Von Hirsch, A. en Cl. Shearing, 2000, 'Exclusion from Public Space'. In: A. Von Hirsch e.a. (red.), *Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention*, Oxford: Hart, 77-96.
- Wouters, C., 2008, *Informalisering. Manieren en emoties sinds 1890*. Amsterdam: Bert Bakker.